

A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. Szerk.: Klestenitz Tibor. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. (Médiatudományi Könyvek.) 143 old.

A kötetben szereplő nyolc tanulmány szerzői fiatal történészek: Bárány Zsófia, Klestenitz Tibor, Turbucz Dávid a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének, Manhercz Orsolya az Eötvös Loránd Tudományegyetem, míg Csibi Norbert a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának munkatársa, Gianone András a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium tanára, Grósz András a budaörsi Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Heimatmuseum, Sz. Nagy Gábor a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár történése, levéltárosa.

A kötetben kronologikus sorrendben elhelyezett írások jóvoltából az 1840-es évektől a 20. század közepéig a magyar média- és egyháztörténet (az egyháztörténet a tanulmányok többségében a katolikus egyháztörténetet jelenti) nyolc „metszéspontját” ismerhetjük meg. A megjelent munkák egy része eredetileg előadás formájában hangzott el az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportjának 2013. decemberi konferenciáján.

Az első magyar katolikus politikai sajtótermék a reformkorban. „...qui ante ad agendum quam ad cognoscendum venimus...” (11–25. p.) címmel BÁRÁNY ZSÓFIA a *Magyar Szion / Sion* című rövid életű lapot (és melléklapját, az *Anastasiát*) elemzi, mint az első kísérletet Magyarországon egy nagyközönségnek szánt katolikus sajtótermékre. A lap 1838-ban indult Gyarmathy János (1810–1883) szerkesztésében, és 1840-ig magyarul, majd azt követően még két évig latinul került kiadásra. E néhány év leforgása alatt a lap több jelentős „profilváltáson” átesett, eredeti irányvonala, amely ész és hit egységét igyekezett kifejezni fél év után már a „pragmatikusabb hírek” közlésére törekedett, a második évben pedig az időközben megnyílt országgyűlésről tájékoztatta rendszeresen olvasóit, és a protestánsokkal való vitáik is intenzívebbé váltak. (14–16. p.) „Jelentős visszalépésként” könyvelhetjük el – állapítja meg Bárány Zsófia, hogy a *Sion* áttért a latin nyelvűsége. (18. p.) A lap egész fennállása alatt problémát jelentett, hogy elegendő hazai támogató híján nem sikerült anyagi helyzetüket megszilárdítani, a korábbi, a korszellemhez való alkalmazkodás szándékát annak reményében vethették el, hogy a Szentszék iránti hűségük hangsúlyos kifejezésével sikeresebben stabilizálhatják pozíciójukat. Az országgyűlés éveiben a szerkesztőség nem tudott kellő körültekintéssel véleményt nyilvánítani a politikai vitákban, a szentszéki követ ráadásul a *Sion* munkatársainak felkészültségében is talált hiányosságokat. (21–23. p.) Az első széles közönségnek szánt hazai katolikus sajtótermék 1842 decemberében megszűnt, az 1841-ben indított *Religio és Nevelés* című politikai, egyházi és irodalmi lap azonban már sokkal sikeresebbnek bizonyult. A szerző a tanulmány zárásaként hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy elsőként a konzervatív oldal használta „a politikai sajtóorgánumot mint társadalombefolyásoló eszközt”. (24. p.)

MANHERCZ ORSOLYA *Az 1857. évi máriacelli zarándoklat a sajtóban* című írásában (27–43. p.) arra keresi a választ, hogy a zarándoklatot, amely egybeesett Ferenc József magyarországi látogatásának utolsó szaka-

szával, hogyan értelmezhetjük leghelyesebben: „abszolutizmusellenes tüntetésként, nemzeti demonstrációként, vagy tisztán vallásos eseményként”. (42. p.) A 19. századi zarándoklatok jellemzőit, a máriacelli zarándoklatok hétszáz éves hagyományát, a magyar katolikus egyház 1849 utáni helyzetét áttekintve tér rá a szerző az 1857-es év eseményeire és azokon belül a Scitovszky János esztergomi érsek vezetésével zajló szeptember eleji zarándoklat jelentőségére. Manhercz Orsolya a zarándoklat sajtóviasszhangját elemzi hat lap – a *Presburger Zeitung*, a *Budapesti Hírlap*, a *Religio*, a *Wiener Zeitung*, az *[Augsburger] Allgemeine Zeitung* és a *The Times* – tudósításai alapján. A lapok kiválasztásában fő szempontként az érvényesült, hogy azok a korabeli bécsi kormányzat hatásától függetlenül írtak-e a zarándoklatról. Az összehasonlító elemzés a zarándokok, kísérők számára, összetételére, a zarándoklat zavartalansága érdekében hozott biztonsági intézkedésekre, a zarándoklat leírására és céljára tér ki, és a lapokban közölteket összeveti a zarándoklat ideje alatt született csendőrségi jelentésekkel. A szerző megállapítja, hogy a búcsújárás még Kempen rendőrminiszter szerint is nyugodt körülmények között zajlott, Scitovszky érsek gesztusai a császár és felesége felé ugyancsak lojalitásról árulkodtak, ahogyan a zarándoklat során elhangzott prédikációk hangneme is. (34., 41. p.) A résztvevők jellemzően nemzetiségek szerint elkülönültek a zarándoklat során. Összességében – vonja le a következtetéseket Manhercz Orsolya – a Scitovszky vezette máriacelli zarándoklatnak mérsékelt politikai színezetet tulajdoníthatunk, amely inkább csak „szelepként” működött az uralkodó magyarországi látogatása okozta csalódás és abból eredő feszültség elvezetésére, ugyanakkor „jelezte a Bach-rendszer magyarországi konszolidációjának kudarcát”. (43. p.) A búcsújárás elsődlegesen az egyház szerepének megújítását, a katolikus vallás népszerűsítését szolgálta.

A kötet következő három tanulmánya szorosabban összefügg egymással, amennyiben a katolikus nagygyűlések intézményének kialakulását, működését és a médiával való viszonyukat elemzik a dualizmustól 1943-ig, illetve 1947-ig. Elsőként KLESTENITZ TIBOR *A katolikus nagygyűlések, mint médiaesemények a dualizmus korában* (45–58. p.) cím alatt mutatja be a német mintára az 1890-es években Magyarországon is kialakuló nagygyűlések intézményesülését és azok megjelenését a sajtóban. A nagygyűléseket, amelyekre 1900-tól került sor minden évben (kivéve 1905-ban és 1912-ben) az Országos Katolikus Szövetség rendezésében, három típusú esemény alkotta: istentiszteletek, „reprezentatív jellegű” nyilvános ülések és szakosztályi tanácskozások, ahol „a katolikusok által követendő társadalmi célkitűzéseket rögzítették”. A nagygyűlések „erődemonstrációként” és „a katolikusok közéleti identitásának megerősítésére” szolgáltak. (45. p.) A gyűlések sikerességéhez a közlekedés és a hírközlés „forradalma” is szükséges volt. Klestenitz a résztvevők száma, viselkedése, a „szimbolikus térfoglalási kísérletek” és a politikai egység megléte vagy hiánya elemzésével azt vizsgálja, hogy a dualizmus idején rendezett katolikus nagygyűléseket mennyire voltak képesek a szervezők „korszerű médiaeseménnyé” alakítani. Az egész dualista korszakban a katolikus nagygyűlések szervezőinek a szociáldemokrata munkásrendezvényekkel szemben kellett erőt demonstrálnia, tehát tömeges részvételt és a rendezvények „jól láthatóvá tételét” igyekeztek elérni. (47–49. p.) A nagygyűlések eseményeit a liberális sajtó is „bizalmatlanul” követte, különösen az egyházipolitikai küzdelmek idején. A

szervezőknek ügyelniük kellett a „nyugodt erő imázsának” fenntartására, illetve külsőségek terén az egyházi és hazafias jelképek egyensúlyának biztosítására. A főváros tereinek szimbolikus elfoglalásában a katolikus nagygyűlések a dualizmus éveiben nem bizonyultak sikeresnek, azokat a szociáldemokraták uralták, akikkel 1908 szeptemberében számos személyi sérüléssel járó összetűzésbe kerültek. (53–55. p.) A vizsgált időszak katolikus közéletét az „állandósult” politikai megosztottság jellemezte, ami többször felszínre került a nagygyűléseken is (Zichy János és Rakovszky István ellentéte), hiába igyekeztek azokról a pártpolitikát kitiltani. A szerző végkövetkeztetése, hogy a katolikus nagygyűlések a dualizmus alatt nem bizonyultak igazán sikeresnek, az azonban megállapítható, hogy a katolikus elit el- és felismerte a tömegjelenségek jelentőségét, és elhatározta, hogy azokat az „új hatalmi technológia” részévé kell tenni.

CSIBI NORBERT *A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken* című tanulmányában (59–81. p.) áttekinti az 1914 előtti magyarországi katolikus nagygyűlések felszólalásait, hogy megállapíthassa, hogyan látták a kortársak a katolikus sajtó problémáit, és milyen megoldási javaslatokat kínáltak azokra. A szerző a magyar katolikus sajtót az egyház közművelődési rendszere fontos elemének tekinti a századfordulón, amely akkoriban „a kibontakozás és megújulás” időszakát élte. (60. p.) A kialakuló katolikus sajtómozgalom legfontosabb feladatai „a fennálló médiapiaci erőviszonyok módosítása,” „a modern napisajtó megeremtése” és a „közvélemény katolikus értékek szerinti tematizálása” voltak. Az 1890-es évek nagygyűlései a pápai iránymutatásokból indultak ki, és azok szellemében indították el 1895-ben a néppárti napilapot, az *Alkotmányt*. Csibi a sajtóügyben tett felszólalások részletes elemzését a katolikus egyesületek első országos kongresszusával kezdi, amelyre 1896 augusztusában Budapesten került sor. (65–66. p.) A szerző az 1914-ig elemzett nagygyűlések résztvevői köréből számos jelentős hozzászólót kiemel. (Gyürky Ödön, Margalits Ede, Tóth Ferenc, Vucskics Gyula, Túri Béla, Gerely József, Vass József, Pótz György stb.) A katolikus sajtómozgalom megszervezése 1906-tól gyorsult fel, 1907-ben Pécsen Prohászka Ottokár vezetésével bizottság jött létre a Katolikus Sajtóegyesület megalakítására, de a szerző így is arra a megállapításra jut, hogy az első világháború előtt Magyarországon nem volt megfelelően szervezett katolikus sajtómozgalom. A nagygyűléseken elfogadott határozatok végrehajtását nem tudták biztosítani, és nem állt rendelkezésükre egységes és rendszeres egyházi támogatás sem.

GIANONE ANDRÁS tanulmánya, *A nyilvánosság és az Actio Catholica a katolikus nagygyűlések tükrében* (83–96. p.) a magyarországi katolikus egyház törekvéseit mutatja be a tömegek bevonására a katolikus nagygyűléseken, és az ehhez rendelkezésre álló médiaeszközöket. Az Actio Catholica (AC) az 1920-as, 1930-as években alakult meg a világ több országában XI. Pius ösztönzésére. A kezdeményezés abból a felismerésből fakadt, hogy a katolikus egyháznak „tömegekre” van szüksége ahhoz, hogy a közéletben ellensúlyozhassa a liberális és szocialista eszméket. (83. p.) Az AC a világi hívek mozgalmaként jött létre, amely azonban a hierarchia irányítása alatt állt. A tanulmányban Gianone András azt vizsgálja, hogyan igyekezett a magyarországi katolikus egyház a széles nyilvánossághoz fordulni, és miképp próbálta mozgósítani világi híveit. Az AC „legjelentősebb nyilvános fóruma” az évenként rendezett országos katolikus nagygyűlés

volt, amelyen a szervezet a publikum elé tárta éves munkatervét. Az AC 1933-ben vette át a nagygyűlések rendezését az Országos Katolikus Szövetségtől, és 1943-ig összesen nyolc nagygyűlést szerveztek (1937–1938-ban és 1940-ben maradt el az éves rendezvény). A korszakban a szociáldemokraták már nem tarthattak nyilvános utcai gyűléseket, a velük való rivalizálás nem nehezítette hát a nagygyűlés szervezőinek dolgát. A vizsgált időszakban a szervezők nem tudtak megegyezni abban a kérdésben, hogy a nagygyűlések „elit” jellegét mennyire kellene megőrizni (Például Bangha Béla jezsuita szerzetes és Czapik Gyula kanonok ellentéte, 88. p.). A nagygyűlések programját már nyaranta elkezdték népszerűsíteni, de az egyházközségek, amelyek az AC alapszervezeteinek számítottak, közvetlen tájékoztatást is kaptak. A hittanárok is szervezői feladatot kaptak, a legfontosabb teendő azonban a *Magyar Kurír*ra, a katolikus hírügynökségre hárult: a többi magyarországi és külföldi lapnak is hírt kellett adnia a nagygyűlésről. Az ősszel rendezett, háromnapos program valamely eseményét időnként a rádió is közvetítette, és 1933-tól a filmhíradókba is bekerültek a nagygyűlések. 1933 és 1948 között az *AC Országos Elnökségének füzetei* címmel pedig közel száznegyven beszédvázlatot adtak ki. A negyvenes évek elején továbbá két országos hitbuzgalmi mozgalmat indítottak, 1943–1944-ben pedig megszervezték a Katolikus Diákotthon mozgalmat. A második világháborút követően 1947-ben még sor került egy katolikus nagygyűlésre Nemzeti Mária Kongresszus néven. (93–94. p.) A szerző arra a megállapításra jut, hogy az AC a falusi tömegek szervezésében sikeresebb volt, mint a munkások körében, és hogy az AC szervezésében a nagygyűlések az egyházi hierarchiának jobban alárendeltté váltak, mint korábban.

GRÓSZ ANDRÁS *A magyar katolikus egyház és a német nemzetiségi sajtó. A Sonntagsblatt az 1920-as években* című tanulmánya (97–114. p.) abból indul ki, hogy „a magyarországi német sajtó fejlődése már a dualizmus idején részben összefonódott a politikai katolicizmus térnyerésével”. (97. p.) 1921-ben Bleyer Jakab egykori nemzetiségügyi miniszter hozta létre a *Sonntagsblatt für das deutsche Volk in Ungarn* című német nyelvű hetilapot, amelyet elsősorban a „keresztény szellemiségű gazdálkodó parasztságnak” szánt. (98. p.) Bleyer egyházi körökben nem örvendett népszerűségnek, és nem fogadta el Bethlen István felajánlását sem a lap támogatására, bár a magyar államnemzethez való ragaszkodás egyértelműen megjelent a *Sonntagsblatt*ban. Bleyer elfogadta ugyanakkor a német külügyminiszteri szervezetek támogatását. A lapot jellemzően egy állandó írói csapat működtette, a nyelvi és kulturális jogokért folyó küzdelem aktív résztvevői voltak, ám nem váltak hivatalos lapjává az 1924-ben elismert szervezetnek, a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesületének. A lap a külföldi német sajtót igyekezett befolyásolni, és előfordult, hogy „aránytalanul felnagyította” a kisebbségi panaszokat. (113. p.) A *Sonntagsblatt* a baloldali mozgalmakkal, a kommunizmussal szemben magyar hazafias és revizionista álláspontot képviselt, „keresztény, német és a néphez közel álló” szellemisége tette népszerűvé. Az 1920-as évek elején a *Sonntagsblatt* „a keresztényszociális mozgalom párttöredékeinek egyik bázisává” vált, majd az évtized közepére „a magyarországi németiség központi orgánuma” lett, amelyet az alsópapság képviselői gyakran keresztényellenességgel vádoltak. (100–103. p.) A vádak mögött a Bleyer mellett álló „evangélikus szászoktól és a nagynémet törekvésektől való félelem húzó-

dott meg”. 1922 után a nemzetiségi problémák hangsúlyosabb szerephez jutottak a lapban, és Bleyer hangvétele is radikalizálódott. A publikáló klerikusok zömmel falusi vagy községi plébánosok, előfordult azonban magas egyházi méltóságot betöltő szerző is. A többség a Budapest-környéki települések papjai közül került ki. Azok, akik a leggyakrabban írtak a lapba – Huber János, Hufnagel Ferenc, Greszl Ferenc, Tornyai Ferenc, Varga József, Pintér László – nemcsak plébánosok voltak, hanem részt vettek a Népművelődési Egyesület munkájában is. A *Sonntagsblattot*, az evangélikus német községekbeli népszerűsége miatt, protestánsbarátsággal is „vádolták”. A katolikus egyházzal való konfliktusok az 1930-as évek elejére súlyosbodtak, és az egyház a Katolikus Népszövetség segítségével egy konkurens lap létrehozását tervezte. A kormány az 1920-as évek második felében sikeresen indított (újra) egy német nyelvű lapot Bonitz Ferenc szerkesztésében, amely a *Sonntagsblatt* vetélytársa kívánt lenni (*Neues Politisches Volksblatt*). Az egyház ellenérzését növelte, hogy a lap újfajta fórumot jelentett azoknak, akik bírálni kívánták a katolikus egyház kisebbségi tevékenységét. A vetélkedés Bleyer 1933 decemberében bekövetkezett váratlan halálával megszűnt, a magyarországi német mozgalom megszottsága azonban ezt követően tovább fokozódott. (113. p.)

TURBUCZ DÁVID *Átpolitizált vallásosság a Horthy-korszakban. Horthy Miklós vezérkultusza* című írásával járul hozzá jelen kötethez. (115–128. p.) A tanulmány kiindulópontja, hogy a történelmi egyházak a vezérkultusz kiépítésének folyamatában „komoly szerepet vállaltak”. (116. p.) A szerző a nemzetközi szakirodalom segítségével értelmezi az „átpolitizált vallás” jelenségét, majd rátér a kultuszépítésre szolgáló alkalmak és a felhasznált eszközök elemzésére, mielőtt összegyűjti a Horthyról kialakított kép fontosabb, vallásos tartalmú elemeit. A Horthyhoz köthető ünnepi alkalmak közül március 1-jét, a kormányzóválasztás és november 16-át, a budapesti bevonulás évfordulóját nem ünnepelték meg minden évben, a kormányzó születés- és névnapjáról (június 18. illetve december 6.) azonban minden évben megemlékeztek. A kormányzó tiszteletére elhangzott prédikációkban Horthy személyével és jelentőségével kapcsolatban a leggyakrabban az ószövetségi Messiás-próféciaikat, a zsidó nép honfoglalására vonatkozó utalásokat és a krisztusi szenvedéstörténet elemeit idézték, de a fent felsorolt alkalmakból püspöki körlevelek, pásztorlevelek is napvilágot láttak. Az idézett lapok között találjuk a *8 Órai Újság*, a *Budapesti Hírlap*, a *Dunamelléki Egyházkerületi Közlöny*, a *Dunántúli Protestáns Lap*, az *Egyenlőség*, az *Evangelikus Családi Lap*, az *Est*, a *Magyar Nemzet*, a *Magyarországi Zsidók Lapja*, a *Magyarság*, a *Magyar Zsidók Lapja*, a *Múlt és Jövő*, a *Nagyvárad*, a *Pesti Hírlap*, a *Református Jövő*, a *Reformátusok Lapja*, a *Reggeli Magyarország*, a *Sárospataki Református Lapok*, a *Veszprémi Hírlap* és az *Újság* című kiadványokat. Turbucz szerint „okkal feltételezhető,” hogy a református egyház volt a legaktívabb a vallásos kultuszépítés területén. (122. p.) A kortársak az „újjászületés,” „feltámadás” kifejezéseket is használták Horthyra vonatkozóan, az egyháziak azonban megmaradtak az „éj,” „éjszaka,” „hajnal,” „reggel” szavaknál, amikor Horthy kormányzósága kezdetének jelentőségéről beszéltek. Horthyt egyesek nevezték „kősziklának” és „megmentő prófétának” is. (124–125. p.) A szerző külön kitér rá, hogy az izraeliták is ünnepelték a kormányzót, még 1938-ban, Horthy hetvenedik születésnapjának alkalmából is, tehát az első

zsidótörvény megszületése után, aminek hátterében az állt, hogy Horthy Miklós személyét nem kapcsolták össze az akkori rendszer ellenük diszkrimináló intézkedéseivel. Turbucz Dávid megalapozottnak látja a fentiek alapján, hogy a két világháború közötti Magyarországon létezett az „átpolitizált vallás” jelensége, amelynek fő eleme a kormányzó köré szőtt vezérkultusz volt. A történelmi egyházak részvétele a kultuszépítésben azonban nem jelentette azt, hogy az egyes egyházak vagy az egyházi és politikai vezetés között nem alakultak ki konfliktusok.

SZ. NAGY GÁBOR *A Mindszenty József elleni sajtótámadások, 1945–1946* című munkája a kötet záró tanulmánya (129–143. p.), amelyben a szerző „a Mindszenty elleni baloldali fellépés első állomását” mutatja be részletesen az 1945 októbere (Mindszenty érseki kinevezése) és 1946 márciusa (a Baloldali Front megalakulása) közötti időszakban. Sz. Nagy Gábor elsőként kitér a katolikus egyház 1945 utáni helyzetére, mielőtt a Mindszenty elleni sajtótámadások elemzésébe kezd, és lépésről lépésre bemutatja, hogyan vált 1946 februárjára Mindszenty azzá az alakká, „aki minden rosszat megtestesített, aki ellen a kommunistáknak harcolniuk kellett”. (142. p.) Az 1945. novemberi választások közeledtével Mindszenty által kiadott pásztorlevelet „reakciós támadásnak” tekintette a baloldal (*Szabad Nép*- és *Szabadság*-cikkek), de a Független Kisgazdapárt sem állt ki az esztergomi érsek mellett. Mindszenty 1945. decemberi levele Budinszky László volt nyilas miniszter népbírói tárgyalása kapcsán (amelyben a bíróságot arra kérte, vegyék figyelembe, hogy Budinszky „többször is kiállt az üldözöttek mellett”) ugyancsak lehetőséget szolgáltatott ellenfeleinek, hogy támadást indítsanak ellene a *Szabad Nép* hasábjain. 1945. szilveszteri rádióbeszéde, amelyben az eltelt év nehézségeiről szólt, majd az 1946 januárjában Ries István igazságügy-miniszterhez a népbírói ítéletek felfüggesztése érdekében írt levele és január 20-án a budapesti domonkos templomban elmondott beszéde miatt pedig az „antidemokratikus” jelzót használták. (138–139. p.) Az MKP és Mindszenty közötti küzdelmet tovább fokozta a köztársaság kikiáltása, a *Szabad Nép* közvetítette, hogy a moszkvai rádió és sajtó is figyelemmel követte Mindszenty nyilvános szereplését. Mindszenty február 10-i beszéde az Örökimádás templomában és az azután zajlott tüntetés volt az MKP számára az „utolsó csepp”. (140. p.) Az 1946 februárja utáni időszakban a baloldali támadások „már nemcsak Mindszenty, hanem az egész egyház ellen irányultak,” a folyamat következő állomásai az egyházi iskolák államosítása, a hitoktatás fakultatívvá tétele és maga a Mindszenty-per voltak.

(ism.: Zádorvölgyi Zita)